

18. Стратегія майбутнього

С

Хейзінга Й.

а

Ми знаємо чітко: сучасний світ не повинен повернутися на попередній шлях...

Бастіони технічної досконалості, економічної й політичної ефективності ніякою мірою не захищають нашу культуру від сповзання у варварство. Варварство теж може користуватися всіма цими засобами. Оснащене з такою вишуканістю, варварство стане лише сильнішим та деспотичнішим...

Варварство може крокувати поруч з високою технічною досконалістю, воно може йти поруч із загальною та повсюдною шкільною освітою. Судити про зростання культури через зниження безграмотності — це застаріла наївність. Певний мінімум шкільних знань ще ніяк не гарантує наявності культури. Якщо подивитися на загальну духовну ситуацію нашого часу, то навряд чи можна буде назвати занадто песимістичною її оцінку в наступних виразах.

Повсюдно пишно бувають ілюзії та хибні думки. Як ніколи раніше, люди здаються рабами слова, лозунга, щоб вражати один одного на смерть: вербідид (*dood-doeners*) у буквальному сенсі цього слова. Світ насичений ненавистю та взаємонерозумінням. Немає такого пристрою, яким можна було б виміряти тий відсоток подурнілих та обдурених і чи більш він від колишнього, але сама дурість стала могутнішою, ніж раніше, вона вище підноситься на троні зла та зліше шкодить. Аморфній напівкультурній масі все більше не вистачає рятівних гальм поваги до традиції, форми та культу. Найдосадніша — це помітна повсюдно *idifference a la verite* (байдужість до істини), що сягає своєї кульмінації у відкритому розхвалюванні політичного ошуканства.

Варваризація починається тоді, коли в старій культурі, за багато століть піднесений до висот чіткості та чистоти мислення й пізнання, це пізнання починає застилатися магією та фантастикою, які підняті чадною хвилею запеклих інстинктів і пристрастей. Ось коли міф утискає логос!..

Великі боги епохи: механізація та організація — принесли життя й смерть. Вони зробили весь світ керованим, скрізь проклали міжлюдські комунікації, скрізь створили можливості співробітництва, концентрації сил, взаєморозуміння. Але разом з дарованими ними інструментами та знаряддями вони принесли кайдани, млявість й заціпеніння духу. Вони переорієнтували людину з індивідуалізму на колективізм, й люди цілковито прийняли це, однак через брак розсудливості поки що досягнули успіху тільки в одному — реалізували все те погане, що містить у собі всякий колективізм: заперечення глибоко особистого в людини, рабство духу, — перше ніж помітили чи зрозуміли те, що в ньому є хорошого.

Хейзінга Й. Homo ludens. У тіні завтрашнього дня.

Рассел Б.

а

Людство стоїть перед альтернативою, яка ніколи раніше не виникала в історії: чи від війни належить відмовитися, чи ми повинні очікувати знищення людського роду. Про цю небезпеку говорили багато визначні вчені та військові авторитети. Ніхто з них не став би стверджувати, що гірше станеться напевно. Достеменно відомо, однак, що тепер уже неможливо перемогти жодній із сторін — перемогти в тому сенсі, як це до цього часу розумілося; та якщо битва між ученими не буде припинена, то після наступної війни найімовірніше нікого не залишиться в живих. З цього випливає, що єдині можливості людства — це або світ, досягнутий за допомогою погоджень, або царство смерті.

Низка кроків, які я пропоную, допоможе нам, я думаю, досягнути більш щасливого кінця. Є, без сумніву, інші шляхи досягнення цієї мети, але важливо — щоб апатія відчаю нас не паралізувала — пам'ятати в крайньому разі про один цілком визначений метод забезпечення надійного миру...

Перш ніж стануть можливими будь-які погодження та заходи, належить забезпечити дві речі: по-перше, великі держави повинні усвідомити, що їхні цілі, якими б вони не були, не можуть бути здо-

бути за допомогою війни; по-друге, — як наслідок універсальності такого усвідомлення, — підозри кожної зі сторін, що інша готує війну, повинні затихати. На ваш розсуд подаються деякі міркування про кроки, які можна зробити в напрямі цих двох цілей.

Першим кроком повинна бути заява, зроблена невеликою кількістю видатних учених, в якій би були вказані очікувані наслідки ядерної війни...

У цій заяві повинно бути наголошено, що ядерна війна не принесе перемоги жодній із сторін і не створить ні світу, бажаного для комуністів, ні світу, бажаного для їхніх супротивників, ні світу, бажаного для націй руху неприєднання...

По-друге, необхідно обговорити питання про скорочення національних озброєнь. Доки вони залишаються на теперішньому рівні, відмова від війни не буде щирою...

У війні із застосуванням водневої бомби не може бути переможців. Ми можемо жити разом — або загинути разом. Я твердо переконаний, що люди, які це розуміють, присвятять себе роз'ясненню ситуації, що виникла, то й увесь світ це зрозуміє. Комуністи й антикомуністи однаково віддадуть перевагу життю, а не смерті та оберуть ті шляхи, які необхідні для його збереження.

Рассел Б. Кроки до миру.

Маркузе Г. а

У сучасну епоху перемога над нестатками все ще обмежена невеликими острівками розвинутого індустріального суспільства. Їх процвітання приховує пекло всередині та за їхніми кордонами, допомагаючи йому розповсюджувати репресивну продуктивність і «помилкові потреби». Воно репресивне саме тією мірою, в якій сприяє задоволенню потреб, необхідних для продовження гонитви з рівни ми собі й із запланованим застаріванням, насолоді свободою від напруження мозку й створенню засобів руйнації. Явні зручності, які пропонуються такого роду виробництвом, і більше того, підтримка, яку воно надає системі прибуткового виробництва, сприяє експорту останнього в менш розвинуті країни світу, де впровадження такої системи все ще означає колосальний прогрес у технічному та людському сенсі.

Однак тісний взаємозв'язок між технічним та політико-маніпулятивним ноу-хау, між прибутковим виробництвом і володарюванням надає перемозі над нестатками зброю для стримування звіль-

нення. Це стримування в надрозвинених країнах зобов'язане своєю ефективністю значною мірою саме *кількості* товарів, послуг, роботи та відпочинку. Відповідно, якісна зміна, очевидно, передбачає *кількісний* вимір у розвитку рівня життя, тобто *скорочення надмірного розвитку*.

Рівень життя, досягнутий у найбільш розвинених індустріальних регіонах, навряд чи може служити придатною моделлю розвитку, якщо метою є умиротворення. Беручи до уваги те, що цей рівень зробив із Людиною й Природою, необхідно поставити питання, чи вартий він принесених в його ім'я жертв. Це питання вже не звучить несерйозно з тих пір, як «суспільство достатку» стало суспільством всезагальної мобілізації проти ризику знищення, й відтоді, як супутниками благ, що продаються, стали обдурювання, увічнення важкої праці й зростання незадоволеності.

За таких обставин звільнення від суспільства достатку не означає повернення до здорової та простої бідності, моральної чистоти й простоти. Навпаки, відмова від прибуткової марнотратності збільшила б суспільне багатство, призначене для розподілу, а кінець перманентної мобілізації скоротив би суспільну потребу у відмові від власних індивідуальних потреб — відмові, компенсацією якої сьогодні служить культ тренуваності, сили й регулярності.

Маркузе Г. Одновимірна людина.

Фромм Е.

а

Чи існує якась особлива моральна проблема нашого часу?...

Наша моральна проблема — це байдужість людини до самої себе. Вона полягає в тому, що ми втратили почуття значущості та унікальності індивіда, перетворили себе на знаряддя зовнішніх цілей, ставимося до себе як до товару, а наші сили відчужені від нас. Ми стали речами, й наші ближні стали речами. Як наслідок ми відчуваємося безсилями й зневажаємо себе за це безсилля. Оскільки ми не віримо у власні сили, у нас немає віри в людину, немає віри в самих себе, й у те, що наші сили можуть створити. У нас немає совісті в гуманістичному її розумінні, тому ми не наважуємося довіряти нашим оцінкам. Ми — стадо, яке вірить, що шлях, яким ми йдемо, повинен вести до цілі, якщо ми бачимо, що й інші йдуть тим же шляхом. Ми у темряві й підбадьорюємо себе тим, що чуємо свист у відповідь на наш власний.

Достоевський колись сказав: «Якщо Бог помер, усе дозволено». Більшість людей насправді так вважають; різниця між ними лише в тому, що одні дійшли висновку, що Бог та церква повинні зберігатися, щоб підтримувати моральний порядок, а інші дотримуються ідеї, що все дозволено, немає ніякого надійного морального начала, а практичні міркування — це єдиний регулятивний життєвий принцип.

На протигагу цьому гуманістична етика займає таку позицію: якщо людина жива, вона знає, що дозволено; бути живою значить бути плідною, використовувати власні сили не на якусь трансцендентну людську мету, а на саму себе, надати сенсу власному існуванню, бути людяним. Поки будь-хто вважає, що ідеал і мета перебуває десь поза ним, що мета десь на небесах, у минулому або в майбутньому, він буде рухатися від себе назовні й шукати здійснення там, де його не можна знайти. Він буде шукати рішення й відповіді де завгодно, тільки не там, де їх можна знайти, — в самому собі...

Рішення залишається за людиною. Воно залежить від її спроможності серйозно поставитися до себе, свого життя й щастя, від її готовності сміливо дивитися в обличчя моральній проблемі — власній та свого суспільства. Воно залежить від її рішучості бути собою й для себе.

Фромм Е. Людина для себе.

Печчеї А.

а

Людина підкорила собі планету й тепер повинна навчитися управляти нею, досягнути непросте мистецтво бути лідером на Землі. Якщо вона знайде в собі сили повністю й до кінця усвідомити всю складність і несталість свого теперішнього становища і взяти на себе певну відповідальність, якщо вона зможе досягнути того рівня культурної зрілості, який допоможе виконати цю нелегку місію, тоді майбутнє належить їй. Якщо ж вона стане жертвою власної внутрішньої кризи і не впорається з високою роллю захисника та арбітра життя на планеті, що ж, тоді людині судилося стати свідком того, як стане стрімко скорочуватися кількість її подібних, а рівень життя знову скотиться до відмітки, що минула кілька століть тому. І лише *Новий Гуманізм* здатний забезпечити *трансформацію людини*, підняти її якості й можливості на новий рівень, відповідний новій зростаючій відповідальності людини в цьому світі...

Для мене найбільший інтерес становлять три аспекти, які, на мій погляд, повинні характеризувати Новий Гуманізм: *почуття глобальності, любов до справедливості й нетерпимість до насильства*.

Душа гуманізму — в цілісному баченні людини в усій її життєвості — в усій її безперервності. Адже саме в людині містяться джерела всіх наших проблем, на ній зосереджені всі наші бажання і прагнення, в ній усі начала й усі кінці, на ній зосереджені всі наші надії. І якщо ми хочемо відчувати глобальність усього суцього на світі, то в центрі цього повинна стати *цілісна людська особистість та її можливості*. Хоча думка ця, ймовірно, вже налипла на зуби й інколи здається просто трюїзмом, але факт залишається фактом: у наш час мета практично будь-яких соціальних і політичних дій спрямована, як я вже говорив, майже виключно на матеріальну й біологічну сторони людського існування. Нехай людина й насправді ненаситна, але не можна, відповідно до такого спрощеного підходу, зводити до цього життєві потреби, бажання, амбіції та прагнення. Й ще більш істотно, такий підхід залишає в стороні головне надбання людини — її власні нереалізовані, невиявлені чи неправильно використані можливості. А між іншим саме в їх розвитку міститься не тільки можливе розв'язання всіх проблем, а й основа загального самовдосконалення й самовиявлення людського роду.

З цим тісно пов'язана й інша важлива думка — думка *про єдність світу та цілісність людства* в епоху глобальної людської імперії. Навряд чи потрібно ще раз повторювати, що, подібно до того як біологічний плюралізм і диференціація сприяють стійкості природних систем, культурне й політичне розмаїття збагачує людську систему. Однак остання стала зараз настільки інтегрованою та взаємозалежною, що може вижити, тільки залишаючись єдиною.

Печчеї А. Людські якості.

Ліотар Ж. - Ф.

а

Економічна «активізація» на сучасному етапі розвитку капіталізму, що підтримується змінами техніки та технологій, супроводжується, як ми вже казали, зміною функції держави: починаючи з цього синдрому формується образ суспільства, який змушує серйозно переглянути підходи, представлені як альтернатива. Простіше кажучи, функції регулювання, а значить відтворення, вже є й будуть надалі все більше відчувуватися від управляючого й передаватися техніці.

Найважливіше тут — надавати інформацію, яку технічні засоби повинні тримати у своїй пам'яті, для того щоб приймати вірне рішення. Розпорядження інформацією вже входить і входить в обов'язки експертів усіх видів. Правлячий клас є й буде класом, який приймає рішення. Однак він уже утворюється не традиційним політичним класом, а верствою, сформованою з керівників підприємств, помітних функціонерів, керівників великих професійних організацій, профспілок, політичних партій і релігійних конфесій.

У цьому контексті новим є те, що колишні полюси тяжіння, створені національними державами, партіями, професіями, інститутами та історичними традиціями, втрачають свою привабливість. І не схоже, що вони будуть замінені, у крайньому разі, у тому масштабі, який вони зараз мають. Трьохконтинентальна Комісія не є більше популярним полюсом тяжіння. «Ототожнення» з великими іменами, героями сучасної історії стає все більш складним. Більше не надихає прагнення «наздогнати» Німеччину, що загалом пропонував президент Франції як мету життя своїм співвітчизникам. До того ж, чи може це бути метою життя? Така мета залишається на розгляд кожного. Кожний відданий сам собі. Кожний знає, що його «самому собі» — мало. Із цієї декомпозиції великих розповідей, які ми будемо розглядати далі, випливає, що ніхто не розглядає руйнацію соціальних зв'язків і перехід соціальних груп у стан певної маси, що складається із індивідуальних атомів, залучених до абсурдного брунівського руху... «Самість» — це мало, але вона не ізольована, а вбудовується в складну й мобільну, як ніколи, тканину відносин. Незалежно від того молода чи стара людина, чоловік чи жінка, багата чи бідна, вона завжди виявляється на «вузлах» ліній комунікацій, якими б дрібними вони не були. Краще сказати: у пунктах, через які проходять повідомлення різноманітного характеру. І навіть найбільш знедолений не буває позбавлений влади над повідомленнями, які проходять через нього та його позиціонують, — чи то позиція відправника, отримувача чи референта.

Ліотар Ж. - Ф. Стан постмодерну.

Тоффлер Е.

а

Людство готується до великого стрибка вперед. Воно стоїть перед найглибшими за всі часи суспільними зрушеннями й творчою перебувальною. Навіть не усвідомлюючи собі цього, ми закладаємо

підвалини дивовижної нової цивілізації. Саме цей процес символізує Третя Хвиля...

Третя Хвиля приносить із собою справді новий спосіб життя, який спирається на різноманітні, здатні відновлюватися, джерела енергії, на методи виробництва, що зроблять непотрібними більшість заводських конвеєрних ліній, на нові, без'ядерні, співдружності, на нову інституцію, яку можна назвати «електронний котедж».

Ця нова цивілізація, кидаючи виклик старій, знизить роль національних держав і дасть поштовх розвитку напівавтономних економік у постімперіалістичному світі. Їй потрібні простіші, ефективніші і при тому демократичніші уряди, аніж будь-які з відомих нам сьогодні.

Ми — останнє покоління старої цивілізації і перше покоління нової...

Руйнування цивілізації Другої Хвилі викликало епідемію кризи особистості. Сьогодні ми бачимо мільйони, які відчайдушно ганяються за своїми власними тінями, поглинаючи фільми, п'єси, романи й посібники, хоч би якими слабкими вони не були, що обіцяють їх допомогти віднайти свою втрачену ідентичність...

Сьогодні хоч і будуються нові заводи, проте цивілізація, яка перетворила завод на храм, помирає. Нестримна інфляція душить усі країни Другої Хвилі, постійно зростає безробіття, спростовуючи всі наші класичні теорії.

Я вважаю, що сьогодні ми стоїмо на порозі нової доби синтезу. В усіх інтелектуальних галузях діяльності, від точних наук до соціології, психології й економіки, особливо економіки, ми, ймовірно, побачимо повернення до великомасштабного мислення, до загальної теорії, до складання частин докупи...

Так само як Друга Хвиля об'єднала вугілля, сталь, електрику та залізничний транспорт, щоб виробити автомобілі й тисячу інших товарів, які змінили наше життя, справжній вплив нових змін буде мало відчутним, поки ми не досягнемо стадії об'єднання нових технологій, поєднуючи комп'ютери, електроніку, нові матеріали з відкритого космосу і глибин океану з генетикою і всього цього, у свою чергу, з новою енергетичною базою. Ми створюємо драматично нову техносферу для Третьої Хвилі цивілізації.

Коли суспільні інститути руйнуються у нас на очах, коли росте злочинність, розпадається сім'я, коли раніше надійна бюрократична машина дає збій, система охорони здоров'я перестає діяти, а економіка тріщить по швах, ми бачимо в цьому лише занепад і руйнування. І все ж суспільство, що розпадається, — це ґрунт, на якому проростає нова цивілізація. У процесах, які відбуваються в економіці,

технологіях, культурі, сім'ї і багатьох інших сферах людської діяльності, закладаються основи, які визначатимуть основні риси нової цивілізації.

Цивілізація Третьої Хвилі, на відміну від попередньої, повинна викликати на службу дивовижну різноманітність джерел енергії — енергію водню, сонця, припливів та відпливів, геотермальних вод, біомаси, блискавки, можливо, нові форми ядерної енергії.

Цивілізація Третьої Хвилі спиратиметься на більш диференційовану технологічну базу, яка включає результати біології, генетики, електроніки, матеріалознавства, глибоководних досліджень і робіт у відкритому космосі.

Цивілізація Третьої Хвилі буде ґрунтуватися на новій системі розподілу влади, в якій нація як така втратить своє значення, зате значно важливішої ролі набудуть інші інститути — від транснаціональних корпорацій до місцевих органів влади.

Якщо подивитися навкруги, ми повсюди знаходимо свідчення психологічного виснаження. Наче бомба вибухнула в нашій «психосфері». Ми фактично переживаємо не просто руйнацію техносфери, інфосфери чи соціосфери Другої Хвилі, але й розпад її психосфери.

Перший еретичний принцип Третьої Хвилі — принцип меншості. Він передбачає, що правління більшості, яке було ключовим принципом ери Другої Хвилі, все більше застаріває. Враховується не більшість, а меншість.

Третя Хвиля прийде не як одна кліматична зміна, а як послідовність тисяч нововведень і сутічок на багатьох рівнях у багатьох місцях протягом десятиліть. Це не виключає вірогідності насилля. Перехід від цивілізації Першої Хвилі до цивілізації Другої Хвилі був одним із найкривавіших драм з війнами, голодом, вимушеними міграціями, державними переворотами. Зараз ставки набагато вищі, часу менше, прискорення йде швидше, небезпеки ще більше.

Тоффлер Е. Третя хвиля

Хантінгтон С.

а

У світі після «холодної війни» глобальна політика вперше в історії стала багатополюсною *та* мультицивілізаційною...

У цьому новому світі найбільш масштабні, важливі й небезпечні конфлікти відбуватимуться не між соціальними класами, багатими і бідними чи іншими економічно окресленими групами, а між народами з різними культурними ідентичностями. Всередині цивілізацій

виникатимуть міжплеменні війни й етнічні конфлікти. Насильство між державами і групами з різних цивілізацій, проте, несе в собі ще й потенціал ескалації, оскільки інші держави та групи з цих цивілізацій згуртовуються для підтримки «братніх країн»...

У світі після «холодної війни» культура стала силою, здатною як роз'єднувати, так і об'єднувати. Люди з різними ідеологіями, але зі спільною культурою, об'єднуються, як уже відбулося у Німеччині і починається між двома Кореями та кількома Китаями. Суспільства, об'єднані ідеологією або історичним минулим, але розділені цивілізацією, або розпадаються, як у випадку з Радянським Союзом, Югославією і Боснією, або перебувають у стані напруги, як трапилося з Україною, Нігерією, Суданом, Індією, Шрі-Ланкою та багатьма іншими. Країни, споріднені культурою, співпрацюють в економічній і політичній галузях. Міжнародні організації, що спираються на культурно споріднені держави, як, наприклад, Європейський Союз, працюють набагато успішніше порівняно з тими, що намагаються піднятися над культурами. Упродовж сорока п'яти років «залізна завіса» була основною лінією поділу Європи. Ця лінія відсунулась на кілька сотень миль на схід. Зараз вона відділяє народи західного християнства від мусульман і православних.

Філософські міркування, визначальні цінності, соціальні відносини, звичаї і погляди на життя загалом суттєво відрізняються в різних цивілізаціях. Культурні відмінності посилює процес відродження релігії, що відбувається в усьому світі. Культури можуть змінюватися, й характер їхнього впливу на політику та економіку неоднаковий у різні періоди. Однак очевидним є те, що основні відмінності економічного й політичного розвитку цивілізацій визначаються відмінностями культур. Східноазійський економічний успіх впливає зі східноазійської культури. Те саме можна сказати і про труднощі, які переживають держави Східної Азії в утвердженні стабільних демократичних політичних систем. Культура ісламу значною мірою пояснює проблему встановлення демократії у більшій частині мусульманського світу. Досягнення посткомуністичних держав і колишнього Радянського Союзу визначаються їх цивілізаційною ідентичністю. Держави із західнохристиянськими коренями досягають успіхів в економічному розвитку й демократизації політики; перспективи економічного і політичного розвитку православних держав нечіткі, а мусульманських — взагалі нечіткі.

Хантінгтон С. Протистояння цивілізацій
та зміна світового порядку

Сьогодні постмодерн є у межах філософії та мистецтва відлунням явно конкуруючих напрямів і сил, серед яких можна все-таки вирізнити три основні:

1. Пізній модерн чи трансавангард.
2. Постмодерн як анархізм стилю і термінів думки.
3. Постмодерн як постмодерний класицизм в архітектурі й постмодерний есенціалізм або ж неарістотелівський синтез вчення про природне право і лібералізм у філософії.

Пізній модерн — це постмодернізм у формі захисту модерну, естетика передмайбутнього часу і перевершення ідеалу теперішнього часу...

Так виникає перевершення авангарду в трансавангарді й новому новому, як називається одна італійська група. У трансавангарді стають помітними як наслідки диктату модерну, так і певна іронічна дистанція від тиску нового.

Другий анархічний варіант постмодерну поєднує вислів Пола Фейєрабенда «все змінюється» з вивільняючим потенціалом естетичного й методичного анархізму та небезпекою довільності та еклетики, притаманних анархічному аморалізму. Після функціонального пуризму в архітектурі та методичного «іспанського чобота» у науково-теоретичному дискурсі необмежено розширюється поле досвіду й уявлення через їх нове забарвлення...

Постмодерний есенціалізм акцентує увагу, на протигагу тотальному процесові думки в діалектиці і теорії вільного від панування дискурсу, на відображенні світу та нашого пізнання за допомогою ідеї або ж *essential*, без яких було б неможливе досягнення цілісності, неперервності як зовнішнього світу, так і пам'яті та пізнання...

Постмодерний есенціалізм, що приходить слідом за анархолібералізмом французького постмодернізму, а потім і виступає проти нього, намагається інтегрувати й пояснити дійсно існуючі життєві форми у межах великих процесів змін сучасного суспільства, а також об'єднати особисту свободу людини з порухами суспільно-економічних процесів...

Постмодерний есенціалізм ґрунтується не на натуралістичній, а на антропологічній метафізиці. Цілісність дійсності пізнається не через пізнання світу, а через пізнання людини. Людина, а не позалюдська природа, є основною моделлю для цілісної дійсності та джерелом аналогій для мислення, оскільки речі повинні пізнаватися та пояснюватися за допомогою пізнання людини, а не навпаки.

Постмодерн — це філософський есенціалізм, оскільки він убачає тертя й суперечності модерну та скрутне становище, у яке потрапляють мистецтво, наука і релігія, якщо вони ізольовані одне від одного, а також констатує ту обставину, що це не останнє слово в їхньому розвитку, а лише його хибний шлях, який може бути подоланий завдяки новій інтеграції цих царин духовного в життєвому світі.

Козловські П. Постмодерна культура.